bilimname IX, 2005/3, 13-37

KUR'AN'DA MÜTEŞABİHÂT[1]

M. Zeki Duman
(Prof. Dr.), Erciyes Ü. İlahiyat F.
zduman@erciyes.edu.tr

Giriş:

Bir kısım âyetlerinin müteşâbihleri içeriyor olmasından dolayı genellikle zannedilir ki Kur'an, anlaşılması güç, delâletleri kapalı zor bir kitaptır. Onu ancak, ya Hz. Peygamber'den, ya Sahabeden ya da Tabiînden nakledilen tefsirler yahut da tefsir ilminde mütebahhir müfessirlerin yapmış oldukları açıklamalar vasıtasıyla anlamak mümkündür. Aksi halde bir kimsenin, ilmî niteliği ve kavrayışı ne olursa olsun, kendi bilgi ve anlayışıyla Kur'an'ı tefsir etmesi caiz değildir. Zira Rasulüllah buyurmuştur ki: "Kim Kur'an'ı kendi reyi ile tefsir ederse, isabet etmiş de olsa, hata etmiştir." Başka bir hadisinde: "Kur'an'ı reyi ile tefsir eden cehennemdeki yerine hazırlansın." buyurmuştur. Bu hadisler ve Hz. Ebu Bekir'in: "Ben, eğer Kur'an'ı kendi reyim ile tefsir edersem, hangi gök beni altında barındırır ve hangi yer üzerinde taşır?" sözünden maksat bu olmadığı halde;[2] bunların böyle bir tefsir yapmaya mani teşkil ettiği söylenir. Oysa bu anlayış, hem Gazalî'nin dediği gibi, Kur'an'ı değil, müfessirleri anlamaktan başka bir şey olmaz hem de Kur'an'ın her asırda yeniden anlaşılması ilkesine ters düşer.[3]

Erbabı bilir ki, yer yer manası kapalı âyetleri bulunsa bile, Kur'an büyük çoğunlukla muhkemdir; delâletleri açık, biri diğerini tefsir eden âyetleriyle müfesser, hatta mufassal bir kitaptır...[4] Ayrıca Allah Teala, hakikat, mecaz, teşbih, temsil, istiâre... gibi dildeki çeşitli açıklama ve izah yöntemleriyle de anlatmak istediği manaları insanlar için özellikle kolaylaştırmış; bilhassa Rasulüllah'ın lisanı ve

[1] Bu makale, bir sonraki "Müteşabihatın Te'vili" başlıklı makale ile bir bütünlük arz etmektedir. Bu nedenle aynı sayıda ve peşpeşe yayınladığımız yazıların birlikte değerlendirilmesi daha yararlı olacaktır.

[2] Çünkü İmam Gazalî'nin de söylediği gibi Resulüllah'ın (s.a.v.) ve Hz. Ebu Bekir'in bu sözlerinden maksatları, Al-i 'Imran sûresinin yedinci âyetinde işâret edilen 'kalplerinde sapıklığa meyil olup da fitne çıkarmak maksadıyla' Kur'an'a ön kabulle yaklaşanların yapacakları tefsirdir; yoksa bu sözlerde tefsire ehliyeti olup da samimiyetle ve gerçekleri anlamak ve anlatmak maksadıyla tefsir edecek kimseler kastedilmemiştir. (Gazalî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed (v. 505/1111), *İhyau Ulumi'd-Din,* Beyrut, tsz. I/290 vd. Geniş bilgi için bkz. M. Zeki Duman, *İmam Gazalî'nin Tefsir Anlayışı, Metodu ve Tefsiri,* E. Ü. İ. Fakültesi Dergisi, Sayı: 6, 1989, s. 61-79)

[3] Gazalî, *İhya*, I/290, 191; Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa es-Sevre, *es-Sünen*, Kahire, 1937, Tefsir, I/157; Zehebî, Muhammed Huseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, I/257.

[4] Hud, 11/1.

özel beyanlarıyla daha da anlaşılır, amaç ve hedefleri kavranabilir, ahkâmı uygulanabilir hâle getirmiştir. O nedenle denilebilir ki, Kur'an mâna ve maksadını yalnız Allah'ın veya Peygamber'in bileceği kapalı bir kitap değildir. Onda lafız ya da mâna yönünden mübhem, mücmel, müşkil olarak nitelendirilebilecek âyetler vardır, fakat tüm bunlar ya âyet bütünlüğü, ya siyak sibak /paragraf bütünlüğü ya da Sünnet de dâhil tarihî arka plân ve Kur'an bütünlüğü içerisinde anlaşılıp açıklanabilir kapalılıklardır. Kaldı ki Kur'an, kendi ifadesine göre, hem *mübeyyin* hem de *Müfesser, Müyesser, Mübeyyen,* ve *Mufassal*,[5] bir kitaptır.

Kur'an'ın, büyük çoğunluğu itibariyle anlaşılır bir kitap olmasının yanı sıra Yüce Allah'ın onda sözünü ettiği bir kısım gerçekler ve hakikatler de vardır ki, kiminin zatından, kiminin de insanın zaafından ötürü bunların te'vilini, yani ifade ettikleri hakikatleri ve gerçek mahiyetlerini bilmek muhatapları için mümkün gözükmemektedir. Bu yüzden böylesi âyetleri ya da kavramları te'vil etmek, onlara maksadını aşan manalar yüklemek anlamına geleceği için hem doğru değil hem de câiz görülmemiştir.[6] Âyetlerden öyleleri de vardır ki, amacı, âyetin lafzında söylenenleri anlatmak değil, sırf gayba iman eden gerçek müminlerle inkâr edenlerin durumlarını tespit etmek; gayba iman edenlerin hidâyetlerini artırmak, inkâr edenleri ise cezaya çarptırmak için indirildiği söylenmektedir... İleride, yeri geldikçe bunları da tanıtacağız. Fakat müteşâbihleri var diye Kur'an'ın bir kısmı anlaşılmaz ya da Resulullah ve sahabeden başkaları ona mâna veremez, sözünün, gerçeği ifade ettiği söylenemez...

Biz, bu makalemizde, öncelikle Kur'an'da muhkem ve müteşâbih âyetler tasnifine esas teşkil eden âyeti; Al-i İmran suresinin yedinci âyetini, dil, Kur'an ve tarihi arka plân bütünlüğü içerisinde ele alıp; özellikle Kur'an'daki muhkem ve müteşâbih âyetleri yakından tanımaya çalışacağız. Sonra Kur'an'daki müteşâbihlerin neler olduğunu tespit edeceğiz, sonra da bunların Allah'tan başkaları tarafından bilinip bilinemeyeceği tartışmasına örnekler vererek ve delilleriyle birlikte açıklık getirmeye çalışacağız. Bütün bunları, kavramların ve konunun anlaşılmasını ve ihtilafların çözümünü öncelikle dil, Kur'an bütünlüğü ve tarihi arka plân çerçevesinde kalarak yapmaya çalışacağız. Yani daha öncekilerin yaptıkları hataya düşmeyeceğiz; iğneyi kaybettiğimiz yerde arayacağız, daha aydınlıktır diye başka yerlerde değil...[7]

[5] Bkz. Hûd, 11/1; Fussilet, 41/3; Kamer, 54/17, 22, 32, 40; Bakara, 2/118; Âl-i İmran, 3/118;Furkan, 25/33.

[6] Bkz. Ebu Hanife, Fıkhu'l-Ekber, (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri) M.Ü.İlahiyat Fakültesi Yayınları, No: 49, s.71, 72.

[7] Hani derler ya: Bir gün Hoca Nasreddin evinin önünde eğilmiş, yerde bir şeyi arayıp durmaktadır... Oradan geçmekte olan komşusu: Hayır ola Hoca, neyi arıyorsun? diye sorar. Hoca: İğneyi kaybettim, onu arıyorum, cevabının verir. İğneyi nerede kaybettin? denilince, Hoca: Evde kaybettim, der. Peki öyleyse, neden kaybettiğin yerde değil de dışarıda arıyorsun? Hoca'nın cevabı şu olur. Burası evin içinden daha aydınlık da ondan!...

1. Kur'an'da "Muhkem" ve "Müteşabih" Ayırımı

1.1. Âyetlerin Metini

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ ءَايَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلاَّ اللهُ, وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُون ءَامَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلاَّ أُولُو الْأَلْبَابِ .رَبَّنَا لاَ تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ .رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لاَ رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللهَ لاَ يُخْلِفُ الْمِيعَادَ.

1.2. Âyetlerin Meali

"Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onun bir kısım âyetleri "muhkem"dir; Kitab'ın aslını teşkil ederler; diğerleriyse "müteşâbih"tirler. Kalplerinde eğrilik bulunanlar, fitne çıkarmak ve arzularına göre te'vilini yapmak amacıyla onun "müteşâbih"lerinin ardına düşerler... Oysa onların "te'vil"ini Allah'tan başkası bilemez! İlimde derinleşmiş olanlar: "Biz onlara iman ettik, hepsi de Rabb'imiz'in katındandır." derler. Bunu, ancak aklıselim sahipleri düşünürler! Onlar: "Rabb'imiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra, kalplerimizin sapmasına izin verme! Katından bize bir rahmet bahşet! Kuşkusuz Sen, son derece lütûfkârsın... Rabb'imiz! Geleceğinden şüphe olmayan günde insanları bir araya toplayacak olan da Sensin!" diye dua ederler. Muhakkak ki Allah verdiği sözünden caymaz..."[8]

1.3. Âyetlerin Anlam Dokusu

Aynı şeyden bahsettikleri için tematik paragraf hâlinde metin ve meallerini nakletmiş olduğumuz bu üç âyette görülüyor ki, Allah Teala, Hz. Muhammed'e inzal ettiği kitabını, kulları tarafından te'villerinin bilinip bilinemeyeceği açısından iki kısma ayırmıştır: "Muhkem Âyetler", "Müteşâbihler..." Bu âyetlerin mefhumundan anlaşılıyor ki, muhkem âyetler kitabın anasıdır, aslıdır ve çoğunluğunu teşkil etmektedirler. İndiriliş amacı açısından da Kitab'ın esasını bunlar oluştururlar... O nedenle bu âyetlerin te'vilini, doğal olarak Allah'tan başkaları da bilmelidir. Çünkü Kitab'ın indirilmesindeki asıl amaç, varılmak istenen hedef bu grup âyetlerde mündemiçtir. Şâyet onlar veya onlardan bir kısmı anlaşılmayacak olsaydı, Kur'an'ın amacı tam olarak gerçekleşmeyebilirdi... Müteşâbihler ise Kur'an'da, muhkemlere nispetle "diğerleri", yani "uhar" sözcüğüyle ifade edilmişlerdir. Bu tabirden de anlaşılıyor ki, bunların sayıları çok azdır; belki de sayılı birkaç konuya münhasırdırlar... Müteşâbihlerin te'vilini ise, ancak Allah bilir; muhatapları, âyetteki ifade ile söylemek gerekirse, Allah'tan başka hiç kimse bilemez. O nedenle ilimde derinleşmiş olan mü'minler, akl-ı selimleri ve idrak güçleri sebebiyle bu gerçeği düşünüp görerek: "...Biz onlara iman ettik, hepsi de Rabbimiz'in katındandır derler..." ardından da yüce Rab'lerine şöyle dua ederler: "Rabb'imiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra, kalplerimizin sapmasına izin verme! Katından bize bir rahmet

[8] Al-i İmran, 3/7-9.

bahşet! Kuşkusuz son derece lütûfkâr olan Sensin! Rabb'imiz, geleceğinde hiç şüphe olmayan günde insanları bir araya toplayacak olan da Sensin! Muhakkak ki Allah verdiği sözünden caymaz!"[9] Akl-ı selim sahibi olup da ilimde derinleşmiş olan âlimler, kalplerinde sapıklığa meyli olan ve fitne çıkarmak arzusunda bulunanlar gibi te'vilini Allah'tan başkasının bilemeyeceği müteşâbihlerin peşine düşmezler; onları te'vil etmeye yeltenmezler, insanların kafalarını karıştırıp fitneye sebep olmazlar... Çünkü "Onların te'vilini ancak Allah bilir"; O'ndan başkası bilemez...

Âyet hakkında verilen tanıtıcı bu bilgiden sonra, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, bu âyetlerin nüzul sebebi, anahtar kelimeleri; bilhassa yedinci âyetteki kıraat ihtilafı ile metnin tahlilinin de bilinmesi önem arz etmektedir. O nedenle, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Kur'an'daki Müteşâbihlerin tanıtımına girmeden önce bu önemli hususlara açıklık getirmeye çalışacağız.

1.4. Âyetlerin Nüzul Sebebi

Nakledildiğine göre, bu âyetler de dâhil, Âl-i İmran suresinin ilk pasajı, Necran'dan Medine'ye gelen bir heyet ile Resûlüllah (s.a.v.) arasında geçen bir tartışma üzerine indirilmiştir. Resûlüllah o heyetteki Hıristiyanları İslâm'a davet edince heyet adına konuşan Abdulmesih adındaki zat: "Ya Muhammed! Biz senden önce İslâm'a girmiştik..." dedi. Resûlüllah: "Fakat siz: 'İsa Allah'ın oğludur.' demekle dinden çıktınız." karşılığını verdi. Abdulmesih: "Eğer İsa Allah'ın oğlu değilse, o takdirde onun babası kimdir?" diye sordu ve bu soru üzerine aralarında sorulu cevaplı uzun bir konuşma geçti... Heyetin lideri sonunda şu soruyu sordu: "Sen, İsa'nın 'Allah'ın kelimesi ve O'ndan bir ruh' olduğuna inanıyor musun?" Resûlüllah: Nisa suresinin 171. âyetinden ilgili bölümü okuyarak: "Evet, 'Meryem oğlu İsa Mesîh Allah'ın elçisi, ona ilka ettiği kelimesi ve O'ndan bir ruhtur." cevabını verdi. Bu zat, beklediği cevabı almış olduğu izlenimini vererek: "Tamam, bu kadarı bizim için kâfidir..." dedi ve tartışmayı kendince sona erdirmiş oldu.[10]

Görülüyor ki, Necran'dan gelen ve Hıristiyanları temsil eden bu heyet, إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ.. "Mesîh İsa b. Meryem, ancak Allah'ın elçisi, ona ilka ettiği kelimesi ve O'ndan bir ruhtur"[11] âyetini, 'İsa Allah'ın oğludur' şeklinde te'vil etmektedir. Oysa bu âyetin anlamı ya da te'vili bu olamaz. Çünkü bu zarftan bu mâna çıkmaz![12] Kaldı ki, İsa'nın "Allah'ın kelimesi" ya da "Allah'tan bir ruh" olmasıyla, O'nun oğlu olması aynı şey değildir. Sözgelimi, eğer

[9] Al-i İmran, 3/8-9.

[10] Bkz. Vahıdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed (v.468/1075) *Esbabu'n-Nüzul*, Kahire, 1968, s. 53; Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir (v.310/922), *Camiu'l-Beyan an Te'vili'l-Kur'an*, Kahire, 1945, II/107 vd.; İbn Kesir, Ebu'l-Fadl İsmail b. Kesir (v. 774/1372),*Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Kahire, tsz. II/4 vd.

[11] Nisa, 4/171.

[12] Zarf-mazruf ilişkisinde olduğu gibi, ayetin/ayetlerin lafzî delaleti, bütüncül olarak mana ve maksadıyla geçerli bir ilişki kurularak elde edilmeyen hiçbir mana, o ayetin ne tefsiri ne de te'vili olur...

bu mantıktan hareket edilecek olursa, Allah Adem'e,[13] hatta tüm insanlara da ruhundan üflediğini söylemiştir.[14] İnsanların hepsinde Allah'tan nefh edilen bir ruh vardır... Cibril hakkında da doğrudan doğruya "Ruhumuz..."[15] tabiri kullanılmıştır... Bu anlayışa göre, Adem ile birlikte bizlerin de; özellikle Cibril'in de Allah'ın oğlu olduğu söylenmelidir(!)[16] Anlaşılıyor ki Hıristiyanlar, 'İsa Allah'ın oğludur.' derken, bu âyeti, lafzından elde edilen manaya göre değil, vazgeçemeyecekleri inançları doğrultusunda; diğer bir ifade ile ön yargıya dayalı olarak te'vil etmektedirler...

1.5. Âyetlerdeki Anahtar Kelimeler

Bu âyetlerde anlamları tam ve doğru olarak bilinmesi gereken üç anahtar kelime bulunmaktadır. Bunlar "Muhkem", "Müteşâbih" ve "Te'vil" kelimeleridir. Şimdi de söz konusu âyette kast edilen mâna ve maksadın tam ve isabetli olarak anlaşılabilmesi için bu kelimelerin; özellikle de konunun esasını ve özünü teşkil ettiği için müteşâbih ve te'vil kavramlarının dil ve Kur'an bütünlüğü içerisindeki anlamlarını tespite çalışacağız.

1.5.1. Muhkem Kavramı

Kur'an'daki altı bin küsur âyeti, anlamlarının ya da hakikatlerinin bilinip bilinmemesi yönünden muhkem âyetler ve müteşâbihler şeklinde iki kısma ayıran yüce Allah'tır. Müteşâbihlerin te'vilini, Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceğini söyleyen de yine O'dur... Muhkemler ise, bu âyetteki ifadeye göre, Kitab'ın aslını teşkil etmektedirler... Bunların te'vilini, indiriliş amacına uygun olarak, Allah'tan başkaları da bilebilirler. Şimdi Kur'an'daki "muhkem" kavramını ve "Muhkem Âyetler"i kısaca tanıtıp asıl konuya geçeceğiz...

1.5.1.1. Muhkem Kelimesinin Lügat Manaları

Muhkem, hakeme / yahkümü fiilinden if'âl babından ism-i mefuldür. Asıl itibariyle hakeme ıslâh etmek maksadıyla men' etti, engelledi anlamındadır. "Hakemtü'l-ferase" veya "Hakemtü'd-dâbete" cümleleri "Atı veya hayvanı tamamen

[13] Hicr, 15/29; Sâd, 38/72.

[14] Secde, 32/9.

[15] Meryem, 19/17.

[16] Ayrıca, Allah "Göklerdeki ve yerdekilerin hepsini, O'ndan olmak üzere sizin hizmetinize sunmuştur" âyetindeki منه ile İsa için söylenen روح منه lafız ve mana olarak aynıdır; Necran'lıların yürüttükleri düz mantık doğru kabul edilecek olursa, göklerde ve yerdekilerin hepsinin de Allah'ın oğlu olarak te'vil edilmesi gerekecektir ki, bu muhaldir... Yapılan bu te'vil, Rasulüllah (s.a.v.)'ın buyurduğu gibi insanı dinden çıkarır. Zâten Allah da: "Allah üçün üçüncüsüdür diyen kâfir olmuştur"; "Meryem oğlu Mesih Allah'tır, diyen kâfir olmuştur" (Maide, 5/72-73) âyetleriyle bunu açıkça belirtmiştir. Biliniyor ki Allah, İsa'yı ruh ve kelime olarak kendisine nispet etti diye, onun Allah'ın oğlu' şeklinde te'vili hem doğru değil hem de caiz değildir. Zira Allah'ın: "*Ey Kitap ehli! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında sadece gerçeği söyleyin. Mesih Meryem oğlu İsa Allah'ın elçisi, Meryem'e ilka ettiği kelimesi ve kendisinden bir ruhtur. O halde Allah'a ve elçilerine inanın; "üçtür" demeyin; böyle söylemekten vazgeçmeniz sizin için daha hayırlıdır. Allah, tek tanrıdır ve çocuğu olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde olanlar O'nundur. Allah vekil olarak yeter.*" (Nisa, 4/171) ayeti böyle bir te'vili reddetmektedir...

kontrolüm altına aldım." anlamındadır... Atın ağzına vurulan gem için kullanılan "hakemetü" tâbiri de bu mânadandır. "Hâkim" ise, konuya vakıf olarak davayı halledip hasımların arasını ayıran, aralarında adaleti sağlayan; zulmü, haksızlığı engelleyen yetkin bilge kişi demektir. Herhangi bir konudaki görüşüne ya da hükmüne başvurulan kimseye de hakem denir. Sahibini, kişiliğine yakışmayan şeyden alıkoyan "hikmet" de aynı kökten türetilmiştir..."[17]

"Hakemtü'ş-şey'e" veya "Hakemtü'l-bina", bir şeyi ya da binayı dikkatle ve özen göstererek güzel yaptım, sağlamlaştırdım, bozulmaz hâle getirdim anlamındadır. Aynı kökten 'ihkâm' formu da bir şeyi itkan ile özenerek iyi ve sağlam yaptı demektir: فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ "Allah, şeytanın attıklarını siler, sonra Allah âyetlerini sağlamlaştırır; Allah Alîm'dir, Hakîm'dir..."[18] âyetinde ihkâm bu manada kullanılmıştır.[19] Hakeme fiili, bir başkasını bağlasın ya da bağlamasın, şu ya da bu şekilde hüküm verdi; hükmünü açıkladı; karar verdi; yönetti gibi mânalara da gelmektedir.[20]

1.5.1.2. Muhkem Kelimesinin Istılahî/Terimsel Manaları

Istılâhî manası itibariyle muhkem, söz konusu âyetten de anlaşıldığı üzere, Kur'an'daki müteşâbihler'in zıddıdır; kendisinde şüphe bulunmayan; âyetleri nazım ve telif yönünden sağlam ve korunmuş, içerdiği hükümleri mâna ve maksatları yönünden anlaşılır olan demektir. Ehli bilir ki, Kur'an, asıl itibariyle açıktır ve anlaşılır bir kitaptır; onun bazı âyetleri izaha ihtiyaç duyulmayacak kadar açıktır (âyâtin beyyinât).[21] Bazıları ise, - yukarıda da söylediğimiz gibi - ya âyet bütünlüğü, ya siyak ve sibak bütünlüğü ya da Sünnet ve tarihî arka plân da dâhil Kur'an bütünlüğü içerisinde açık ya da açıklanmıştır. Özellikle de ondaki temel konular, çeşitli yönleriyle ve dilin bütün imkânları kullanılarak[22] tekrar tekrar beyan edilmiş ve Peygamber'in lisanıyla[23] anlaşılması daha da kolaylaştırılmıştır.[24] O sebeple Taberî vb. ilim adamları muhkem âyetleri "Âlimlerin te'vilini bilecekleri, manalarını ve tefsirini kavrayabilecekleri âyetler..."[25] olarak tarif etmişlerdir. Bir kısım Usûl âlimleri de bu âyetleri şöyle tarif etmişlerdir:

[17] Rağıb el-İsfehanî, el-Huseyin b. Muhammed (v. 502/1108), el-Müfredat fî Ğaribi'l-Kur'an, Kahire, 1970, 'HKM' mad.; İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrem (v. 711/1311), Lisanu'l-Arab, Beyrut, 1968, 'HKM' mad. Zerkeşi, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, El-Burhan Fi Ulumi'l-Kur'an, Beyrut, tsz., II/68.

[18] Hac, 22/52.

[19] Rağıb, *Müfredat*, 'HKM' mad.

[20] Bkz. Rağıb, *Müfredat*, 'HKM' mad.;Îbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 'HKM' mad.; Fahruddin er-Razî,Ebu Abdillah Muhammed b. Ömer b. Huseyin el-Kureşî (v.605/1208), *Mefatihu'l-Ğayb*, Tahran, tsz., VII/167.

[21] Nur, 24/1.

[22] Bkz. A'raf, 7/58; İsra, 17/41; Tâhâ, 20/113.

[23] Meryem, 19/97;Duhan, 44/58.

[24] Bkz. Hûd, 11/1.

[25] Bkz. Taberi, *Camiu'l-Beyan*, III/116.

Rağıb el-İsfehâniye göre muhkem, "Manasında teşâbüh /müteşâbihlik bulunmayan ve delâlet ettiği mâna açık olmasa da bilinebilen âyetlerdir.[26]

Cürcâni demiştir ki, lafzında kast edilen mâna açık ve neshe de ihtimali yoksa o âyete muhkem denir.[27]

Ulumü'l-Kur'an sahibi Zerkeşî ve Suyutî ise, bu kavramı, öncekilerden farklı olarak şöyle târif etmişlerdir: Muhkem, nazım ve te'lîf açısından her hangi bir ihtilafa yol açmayan, kendisiyle neyin kast edildiği anlaşılabilecek derecede mânası açık olan ve tek bir anlama delâlet eden âyet demektir.[28]

Kafiyeci de Zerkeşî ve Suyutî gibi, muhkem âyetleri, "ibareleri, nazım ve tertipleri her türlü şüpheden uzak, herhangi bir ihtilafa ihtimal bırakmayan; kastedilen manaya delaletleri kesin, lafzından kolayca anlaşılabilecek derecede açık olan ve tek bir manaya delalet eden âyetlerdir,"[29] şeklinde târif etmiş ve şu misali vermiştir ve: وَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَآتُوا الزَّكٰوةَ "Namazı ikame edin, zekâtı verin..."[30] âyet-i kerimesi, namaza ve zekata delaleti açık ve kesin, bunların dışında bir başka şeye ihtimal bırakmayan muhkem âyetlerdir, demiştir.

Bilhassa Taberî'nin ve Rağıb'ın yapmış oldukları tarifler, belki efradını cami ve ağyarını mani denecek derecede tam ve Kur'an âyetlerinin tamamını kapsayacak şekilde kapsamlı değildir, ama Âl-i İmran suresinin yedinci âyetindeki tasnife uygun bir tarif olarak kabul edilebilir. Çünkü bu âyette muhkem âyetler, Kur'an'ın aslını ve esasını teşkil eden ve 'müteşâbihât'ın dışında kalan âyetler olarak nitelendirilmişlerdir... Diğerleri, özellikle Zerkeşî, Suyutî ve Kafiyeci'nin yaptıkları tarifler ise, muhkem âyetlerin tamamını kapsamadığı gibi bunlar, 1. "Tebdil ve tağyire karşı korunmuş..." ifâdeleri ile Cürcanî'nin açıkça belirttiği "...tahsîs, te'vil ve neshe karşı korunmuştur..." anlamını kast ediyorlarsa, - ki öyle olmalıdır - o takdirde bu nevî âyetlerden bir kısmının haiz oldukları özellikleri reddettikleri için Kur'an gerçeğine muvafık düşmemektedir. 2. Muhkem âyetlerden kast edilen mâna açık ve seçiktir, 3. Başka bir mânaya ihtimalleri yoktur, 4. Onlardaki mânayı anlamak için lafzı kâfidir, hârici beyâna ihtiyaç duyulmaz,[31] şeklindeki kesin ifadeleri de Kur'an gerçeğini tam olarak yansıtmadığı kanaatindeyiz. Zira muhkem âyetlerin hepsi, diğer bir ifade ile müteşâbihlerin haricindeki âyetler burada görüşlerini naklettiğimiz

[26] Bkz. Rağıb, *Müfredat*, 'HKM' mad.; Zerkeşî, *el-Burhan*, II/69-70.

[27] Cürcanî, eş-Şerif Ali b. Muhammed, (v. 816/1413), *Kitabu't-Ta'rîfat*, İstanbul, 1318, s. 206. Haddizatında Resulüllah'ın (s.a.v.) vefatından sonra nesh'in söz konusu olmaması gerekirdi!

[28] Bkz. Suyutî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr (v. 911/1505), *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut, 1973, II/; Zerkeşî, *Burhan*, II/68,69; Zerkanî, Muhammed Abdi'l-Azîm, *Menahilu'l-Irfan fî Ulumi'l-Kur'an*, Kahire, tsz., II/2723.

[29] Bkz: Râğıb, *Mufredat*, s. 182; Kâfiyeci, Muhammed b. Süleyman, *et-Taysîr fî-Kavâ'idi İlmi't-Tefsîr*, thk: Nâsır b. Muhammed el-Matrûdî, Şam, 1990, s. 185; Elmalılı, Muhammed Hamdi yazır, *Hak Dini Kur'an Dili,* İstanbul, 1960, II/1035; Demirci, Muhsin, Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine, İstanbul,1996, s. 39.

[30] Bakara, 2/43.

[31] Ayrıca bkz. *Menna' Halil el-Kattan, Mebâhis fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut, 1990, s. 216.

âlimlerin tavsif ettikleri niteliklere sâhip değildir; içlerinde, mutlaka Hz. Peygamberin açıklamasına ihtiyaç duyulan; ehlince tahsîs ve takyîde açık olan âyetler olduğu gibi, kast edilen mâna, tam ve kusursuz bir tefsir ile anlaşılmayıp, mutlaka te'vile ihtiyaç duyulan âyetler de bulunmaktadır. İşte bu yüzden muhkem âyetlerin hepsini: Kendilerinde kastedilen mâna kolayca anlaşılabilecek derecede açık olan, herhangi bir veche ihtimal bırakmayan, tek manaya gelen ve bir delile ya da hârici bir beyâna ihtiyacı olmayan...[32] şeklinde târif etmek, hem Cenab-ı Allah'ın yapmış olduğu muhkem-müteşâbih tasnifine aykırıdır hem de Kur'an gerçeğine... Meselâ; Kafiyeci, verdiği misalde; وَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَآتُوا الزَّكٰوةَ "Namazı ikame edin ve zekâtı verin..." âyetinden, birinci kısmın namaza, ikinci kısmın da zekâta delâleti kesindir, demiştir. Hâlbuki 'salat' kelimesi de 'zekât' kelimesi de örfî/şerî anlamlarında kullanılmış olup aslî birincil mânalarında, yani vaz'î lügat manalarında kullanılmamıştır. O nedenle bu âyette duâ mı kast edilmektedir yoksa namaz mı; arınmak mı kast edilmiştir, yoksa zekât mı? Bunların bir biçimde tefsir ve te'vile ihtiyacı vardır ve Resulüllah (s.a.v.) bunları açıklamıştır. Eğer Hz. Peygamber açıklamamış olsaydı, vakitlere göre namazın ikamesi ile hangi çeşit maldan, hangi nisapta ve ne ölçüde zekâtın verileceği ihtilafsız olarak bilinebilir miydi? Öyleyse muhkem âyetler "Nazım ve te'lîf açısından her hangi bir ihtilafa yol açmayan, kendisiyle neyin kast edildiği anlaşılabilecek derecede mânası açık olan ve tek bir anlama delâlet eden âyetler"[33] olarak nitelendirilemezler!

İşte bu gerekçelerle biz, Âl-i İmran sûresinin yedinci âyetindeki tasnifi ve Taberî, Matüridî, Rağıb vb. âlimlerin yapmış oldukları târifleri de göz önünde bulundurarak Kur'an'daki muhkem âyetlerin şöyle târif edilmesi gerektiğini düşünmekteyiz:

Muhkem âyetler, müteşâbihlerin zıddı olup murat edilen mâna muhataplarının idrakine açık olan âyetlerdir. Bu âyetlerden bir kısmının delâlet ettiği mâna lafzında açıktır; bir kısmının ise tahsîs, takyîd ve tâyinle birlikte tefsire, hatta te'vile bile ihtiyacı vardır... Bunların te'vilini Rasulüllah'ın dışında sahabe de bilir, tefsirde bilinç/nosyon sahibi[34] âlimler de bilirler. Herkes, aynı derecede olmasa da, ilmî kapasitesine ve idrak gücüne göre bu âyetlerden mutlaka bir şeyler anlar...

32 Zerkeşî, Burhan, II/69; Suyutî, el-Itkan, II/1; Zerkenî, Menahil, II/168...

33 Bkz. Suyutî, *İtkan*, II/2, 3; Zerkeşî, *Burhan*, II/68,69; Zerkani, *Menahilu'l-Irfan,* II/168, 169.

34 Tefsirde bilinç/nosyon sahibi olmaktan kastımız şudur: Kur'an'daki bilimsel gerçeklere ve İlâhî hakikatlere ulaşabilmek için "Usûl ve yöntem" diğer adıyla "Ulûmü'l-Kur'an ve Metod" bilgisi şarttır. Usûl bilgilerinin başında bütün yönleriyle dilbilimi gelir ki, bunun Arapça'daki karşılığı Lügat İlmi, Sarf İlmi, Nahiv İlmi, Bedîî, Beyân, Meânî, yani Belağat İlmidir. Çünkü Kur'an, sünnetullah gereği,(İbrahim, 14/5) *"Apaçık Arap dili"*" (Şu7ara, 26/195) ile indirilmiş ilâhî bir kitaptır. Levh-i Mahfuz'dan itibaren elimizdeki son şekline gelinceye kadarki süreci kapsayan "Kur'an Târihi," "Kur'an İlimleri," "Tefsir Usûlü/Metodolojisi" ve "Tefsir Târihi" de Kur'an'ı anlama konusunda dilden sonra gelen en önemli bilgilerdir. Büyük çoğunluğuyla dilden ve Kur'an'dan elde edilecek ya da Kur'an'a ters düşmeyecek olan bu bilgiler, müfessirde altyapıyı oluşturan ve onu tefsirdi bilinç/nosyon sahibi kılan esaslardır. Her müfessir, mutlaka bu bilgi ve bilince sahip olmalıdır...

1.5.1.3. Kur'an'da Muhkem

Kur'an'da muhkem kelimesi üç âyette ve üç ayrı manada kullanılmıştır. Bunlardan birincisi Kur'an'ın sıfatı, ikincisi hüküm içeren pasajların/surelerin sıfatı, üçüncüsü ise, müteşabih olmayan âyetler anlamındadır. Şimdi bu âyetleri daha yakından tanıyâlim.

1.5.1.3.1. Kitab'ın Sıfatı Olarak Muhkem

الر كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ ١ ألاَّ تَعْبُدُوا إلاَّ اللَّهَ إِنَّنِي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ ٢ "Elif, Lâm, Râ... Bu, hikmeti içeren âyetleri sağlam ve anlaşılır kılınmış sonra da tafsilatlı olarak açıklanmış bir kitaptır; Hakîm ve her şeyden haberdar olan Allah katındandır. Sadece Allah'a kulluk edesiniz diye indirilmiştir. Ben size O'nun katından gelen bir uyarıcı ve müjdeciyim..."[35]

Bu âyette 'uhkimet' kelimesi, nazım ve te'lif bakımından âyetlerinin tamamı ihkâm edilmiş; kast edilen mâna ve maksat tam ve kusursuz olarak âyetlere yüklenmiş, lafzından anlaşılır hâle getirilmiş ve her türlü tahrif ve tağyire karşı muhafaza altına alınmış anlamında Kitab'ın tamamının sıfatıdır. Kur'an'ın tamamı bu manada muhkemdirler...[36]

Zemahşerî demiştir ki, Kitab'ın âyetleri, tertip ve te'lîf bakımından amacına uygun olarak sağlam yapılmış bir bina gibidirler; onlarda zayıflık, bozukluk ve düzensizlik bulunmamaktadır; aynı zamanda fesattan men' edilmiş, korunmuş olduğu da söylenmektedir."[37]

Kurtubî'ye göre, "Kur'an, nazım ve te'lîf bakımından muhkem ve Allah katından bir gerçektir."[38]

Fahruddin Razî'ye göre de, buradaki 'uhkimet'ten maksat, "Gerçek bir kelâm; lafızları fasîh /açık, mânaları sahîh..." anlamındadır.[39]

1.5.1.3.2. Hüküm İçeren Bir Pasajın/Surenin Sıfatı

وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْلاَ نُزِّلَتْ سُورَةٌ فَإِذَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَأَوْلَى لَهُمْ ٢٠ طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَعْرُوفٌ فَإِذَا عَزَمَ الأَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ ٢١ "İman edenler: "Keşke bir sûre indirilse de!..." diyorlar. İçerisinde savaşın emredildiği mâna ve maksadı apaçık bir sure/pasaj indirilince de kalplerinde hastalık bulunanların, can verme hâlindeki bir kişinin baktığı gibi dehşet içerisinde sana baktıklarını görürsün; Zaten onlara da bu yakışır! Oysa gerekli olan, itaat etmek ve

[35] Hud, 11/1,2.
[36] Bkz. Duman, M. Zeki, *Beyanu'l-Hak Kur'an'ın Nüzul Sırasına Göre Tefsiri*, Ankara, 2006, II/10-12.
[37] Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Carullah Muhammed b. Ömer el-Harezmî (v.538/1143), *el-Keşşaf an Hakakikı't-Tenzîl ve Uyuni'l-Ekavil fi Vücuhi't-Te'vil*, Beyrut, tsz., II/257.
[38] Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensarî (v.671/1271), *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'ani'l-Azim*, Kahire, tsz., IV/10.
[39] Razi, *Mefatihu'l-Ğayb*, VII/167.

uygun bir söz söylemektir. İş ciddiye bindiği zaman Allah'a sadakat gösterselerdi, elbette kendileri için daha iyi olurdu!“[40]

Burada, âyetin bütününden de anlaşılacağı üzere, “muhkem bir sure”den maksat, kast edilen mâna ve emir âyetin lafzında apaçık olup te'vile bile ihtiyacı olmayan bir pasaj anlamındadır. Zemahşerî de âyeti böyle anlamış ve demiştir ki: “Manası izaha ihtiyacı olmayacak kadar açık; lafzındaki manada şüphe ve teşâbüh bulunmayan; savaşın vücubiyetini bildirmekten başka bir hükme ihtimali olmayan bir sure kast edilmiştir.”[41]

1.5.1.3.3. *Müteşâbih Olmayanlar*

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ ءَايَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَاب... "Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onun bir kısım âyetleri muhkemdir, Kitab'ın aslını onlar teşkil ederler...”

Bu âyette muhkem, te'vilini sâdece Allah'ın bileceği ‘müteşâbihât'ın hâricindeki âyetlerin sıfatı olarak gelmiş ve bu nevi âyetlerin tamamını kapsamaktadır. Kurtubî'ye göre, “Tefsir ve te'vili bilinen âyetler anlamındadır...”[42] Bu üç çeşit muhkemden Tefsir İlminin konusu olan muhkemler, sâdece bu nevi muhkemlerdir. Diğerleri Kitab'ın ve Pasaj'ın/surenin sıfatı olarak kullanılmışlardır.

Hadiste muhkem: “Ahkim el-yetime kema tahkumü veledeke.” /”Çocuğunu eğitip, öğretip yetiştirdiğin gibi yetimi de iyice yetiştir ve fesattan koru...” anlamında kullanılmıştır.[43]

1.5.2. *Müteşabih Kavramı*

1.5.2. 1. *Müteşâbih Kelimesinin Lügat Manaları*

Müteşâbih kelimesi lügatta, benzetmek, benzer yapmak ve şüphelendirmek gibi manalara gelen şebehe / yeşbehu fiilinin tefâ'ul vezninde ism-i faildir. “Teşâbehe” benzedi, iki şey birbirine benzeşti; teşâbehe'ş-şey'ân, iki şey birbirine öyle benzeşti ki, birbirinden ayırt etmek mümkün olmadı demektir. Kur'an'da, إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَه عَلَيْنَا âyeti, “Bakara bize, ayırt edilemez biçimde karışık geldi...”[44] anlamındadır. Aynı kökten gelen “el-müteşâbih,” her iki gerçeğin de birbirine çok benzemesinden ötürü ayırt edilemeyen; mahiyeti açık ve net olmayan; bilinmeyen anlamında kullanılmıştır.[45]

Rağıb el-İsfahanî'ye göre müteşâbih, şekil, renk, tat; adâlet, zulüm... gibi

40 Muhammed, 47/20-21.
41 Zemahşerî, *Keşşaf*, III/355.
42 Kurtubî, *el-Cami li Ahkami'l-Kur'an*, IV/9.
43 Rağıb, *Müfredat*, ‘HKM' mad.
44 Bakara, 2/70.
45 Bkz. İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, ‘ŞBH' mad.; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, İstanbul, 1305, ‘ŞBH' mad. IV/811-812; Mu'cemu'l-Vasît, (komisyon), ‘ŞBH' mad.

keyfiyet bakımından birbirine benzeyen anlamındadır. Mastarları ortak olan 'şübhe' ise, ister zatı itibariyle olsun, ister manâsı; aralarındaki benzerlikten dolayı iki şeyden birini diğerinden ayırt edememe durumudur:وَأُتُوا بِهِۦ مُتَشَٰبِهًا "... Çünkü Cennette müminlere verilen rızık, sanki dünyadakinin aynısı olarak verilmiştir."[46] âyetinde müteşâbih bu manada kullanılmıştır.[47] Aynı kökten gelen müşâbehet de iki şeyin birbirine ayırt edilemez derecede benzemesi anlamına gelir.

Cürcani demiştir ki: "Müteşâbih, lafzın bizzat kendisinde gizlilik olan ve idraki, asla umulmayan şeydir..."[48]

Elmalılı M. Hamdi Yazır da bu kelimeyi şöyle açıklamıştır: "...İki şeyin birbirine karşılıklı olarak ve eşit derecede benzemelerine teşâbüh, benzeyenlerden her birine müteşâbih denir ki, bunlar birbirinden seçilemezler ve insan zihni onları birbirinden ayırt etmekten âciz kalır. Teşbîh böyle değildir; teşbihte bir taraf /benzeyen ikinci derecededir ve eksiktir, diğer taraf ise hem asıldır hem de tam olur; teşâbühte ise, her iki taraf aynı kuvvette ve eşit benzerliktedir. Demek ki teşâbüh seçilmemeye sebep olan benzerliktir. Seçilememek bunun gerektirdiği bir manadır. (...) Bu şekilde söylemek var ile yok arasında eşit ihtimal bulunduğu durumlar için de geçerlidir.[49]

Elmalılı'nın, "Bu şekilde söylemek var ile yok arasında eşit ihtimal bulunduğu durumlar için de geçerlidir." sözü bize, İbn Arabî'nin bir âyet üzerindeki şu anlayışını hatırlatmıştır:" لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ البَصِير"Ona benzer hiçbir şey yoktur; O işitir ve görür."[50] İbn Arabî demiştir ki, Allah Tealâ, "Leyse kemislihi şey'" demekle kendisini yaratılmışlara benzetti ve övdü. "ve hüve's-semîu'l-basîr" diyerek de kendisini tenzih etti ve tekliğini ispat etti."[51] Âyetin birinci bölümündeki zahirî manaya göre, Allah yaratılmışlardan hiç birine benzemez veya O'nun benzeri hiç bir şey yoktur; ikinci bölümüne göre ise, O, işitenlere ve görenlere benzemektedir... Anlaşılıyor ki, yüce Allah zatı itibariyle yaratılmışlara benzemez, fakat esma ve sıfatları açısından O, kendisini yaratılmışlara; özellikle de insana teşbih etmiştir. Ancak bu âyete bakarak: "Allah zatı ve sıfatlarının hakikati itibariyle yaratılmışlara benzer," denilebilir mi? Hayır... "Benzemez," denilebiri mi? Buna da verilecek cevap hayırdır. İşte, sadece Allah'ın bileceği ve O'ndan başkalarının bilemeyeceği müteşâbih bu olmalıdır. Bir kul olarak, durulması gereken yerde bulunup nefy ile ispatı birlikte kabul etmek ve haber verilen şeye olduğu gibi iman etmek gerekir. Allah'ın "Leyse kemislihi şey" olduğuna da "ve hüve's-semîu'l-basîr" olduğuna da iman etmek... Çünkü Kafiyeci'nin dediği gibi, "Aklın gerekli kıldığı ile naklin gerekli kıldığı birbirinin

46 Bakara, 2/25.
47 Rağıb, Müfredat, 'ŞBH' mad; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 'ŞBH' mad.
48 Cürcanî, Ta'rîfat, s.200.
49 Bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili,* II/1037.
50 Şurâ, 42/11.
51 Muhyiddin İbn Arabî (v.638/1240), *Fususu'l-Hıkem* (Ebu'l-Alâ Afifî'nin Ta'likat'ı ile birlikte), Beyrut, 2002, s. 70.

aynı değildir...” Bu durumda âyetin her iki tarafı da ne inkâr edilebilir ne de zihinlerde ve realitede bulunanlara nispetle ispat edilir! İnkâr, Allah'ın kendisi için ispat ettiğini nefy olur, ayniyle ispat da teşbih olur. Bu ikisi de caiz değildir...[52]

1.5.2.2. Müteşâbih Kelimesinin Istılâhî Manası

Selef-i sâlihine göre müteşâbih âyetler te'vilini Allah'tan başkasının bilemeyeceği âyetler olarak tanımlanmıştır.[53] Fakat Müteahhirun ilim adamlarından bir kısmı ‘müteşâbihat'ı, hem Kur'an'dan farklı bir manada hem de Âl-i İmran suresinin yedinci âyetine verdikleri manaya göre birbirlerinden oldukça farklı manalarda târif etmişlerdir. Şöyle ki:

Rağıb el-İsfehânî'ye göre, “İster lafız yönünden olsun, ister manâ yönünden; kendisinden başkasına benzemesi sebebiyle tefsiri müşkil olan âyetlere müteşâbih âyetler denir.” Başka bir açıdan “Müteşâbih, zahiri muradını belli etmeyen âyetlerdir.”[54] demiştir.

Cüncanî de, “Müteşâbih, lafzın bizzat kendisinde gizlilik olan ve idraki, asla umulmayan şeydir...”[55] diyerek Kur'an'daki müteşâbihlerin Allah'tan başkasına kapalı olduğunu ve bilinemeyeceğini ifade etmiştir.

Osmanlı dönemi Usul âlimlerinden Kafiyeci demiştir ki, Müteşâbih, beyân ümidi kalmayacak derece gizli olan şeydir. Onu idrak etmek asla mümkün değildir. Çünkü müteşâbih hakkında aklın gerekli kıldığı şey, işitmenin gerekli kıldığı şeye muhaliftir; ikisinden birini diğerine reddetme imkânı bulunmamaktadır. Bu yüzden murat, teşâbühten ötürü asıl olana vâkıf olunamayacak derecede kapalılık arz etmektedir, zira ondan muradı tâyine delalet eden şey bulunmamaktadır. Meselâ bazı surelerin başlarındaki el-Hurufu'l-Mukatt'a, ‘Ruhullah', ‘Kelimetullah', ‘yed', ‘vech', ‘ayn', ‘ityan', ‘meci', ‘istivâ ala'l-Arş' ve benzeri şeyler Kur'an'daki müteşâbihlerdir.[56]

Görülüyor ki, burada görüşlerini naklettiğimiz İslâm ilim adamları müteşâbihleri tanımlarken, genelde iki kısma ayrılmışlardır. Bunlardan bir kesimi, selef ve bu hususta onlar gibi düşünen âlimler, diğerleri ise, seleften farklı düşünceye sahip olanlardır. Birinciler, müteşâbihleri, “te'vilini Allah'tan başkasının bilemeyeceği âyetler” olarak tanımlarken, ikinciler, kendi “müteşâbih” anlayışlarına binaen bunları kısımlara ayırmışlar ve ona göre tarif etmişlerdir. Birinci görüş sahiplerine misal, Cürcanî ve Kafiyecidir. Onlara göre “Kendisinden başkasına benzeyen”, “Zahiri muradını beyan etmeyen”, “Aklın gerekli kıldığı ile naklin gerekli kıldığı birbirinin

52 Bkz. Afifî, *Ta'likât*, s. 36, 37.
53 Bkz. Zerkanî, *Menahilu'l-Irfan*, II/183-4.
54 Rağıb, *Müfredat*, ‘ŞBH' mad.
55 Cürcanî, Ta'rîfat, s.200.
56 Kafiyeci, *Kitabu't-Taysîr,* s. 19.

aynı olmayan" ve "Künhüne vakıf olunamayan" şeklindeki ifadeleriyle bilinmesi imkânsız şeyler olarak tanımlamıştır. İkincilere misal de Rağıb el-İsfehanî gösterebilir. Rağıb, müteşâbihler için "tefsiri müşkil olan âyetler" demiş ve manalarına vukuf yönünden bunları üç kısma ayırmıştır: 1. Bilinmesine imkân olmayan müteşâbihler ki, bunların manasını ancak Allah bilir; 2. İnsanoğlunun sebeplere tevessül etmek suretiyle manasını bileceği müteşâbihler; 3. İlk iki maddede zikredilenlerin arasında bulunan ve ilimde rüsûh sahiplerine tahsis edilip diğerlerinden gizlenen müteşâbihler...[57] İbn Manzur ise, Kur'an'daki müteşâbihleri ikiye ayırmıştır: 1. Muhkemle mukayese edildiği zaman manası bilinen müteşâbihler, 2. Hakikatini bilmeye imkân olmayan müteşâbihler.[58] İlerde bu konuya yeniden dönülecektir...

Meslektaşlarımızdan M. Sait Şimşek, müteşâbihi geniş bir zaviyeden bakarak şöyle tanımlamış ve tarif getirmiştir: "Netice olarak; müteşâbihin lügat manası, nüzul sebebi olarak naklettiğimiz rivâyetler ve bir de Seleften nakledilen görüşler hesaba katıldığında insanın, hakikat ve künhüne vakıf olmaktan âciz bulunduğu gaybî haberlerden bahseden âyetlerle vücûh ve nezâir konusuna giren âyetlerin müteşâbihattan olduklarını söyleyebiliriz. Çerçeveyi biraz daha genişletecek olursak müphem, mücmel, mutlak ve âmm lafızları ihtiva eden âyetleri de müteşâbihât içerisinde mütalaa etmek mümkündür. Kısaca ifade edecek olursak, "birden fazla manaya gelebilen veya manasında kapalılık bulunan âyetler müteşâbih, geri kalan âyetler ise muhkemdir."[59]

Diğer bir meslektaşımız Muhsin Demirci de müteşabih kavramına, M. Sait Şimşek'e yakın bir tanım yapmıştır. Ona göre, "Manaları bilinmeyen yahut herhangi bir sebepten ötürü anlamlarında kapalılık bulunan ya da birden çok manaya ihtimali olup, bu manalardan birisini tercihte zorluk söz konusu olan âyet, kelime ya da harflere müteşâbih âyet denir."[60]

1.5.2.3. Kur'an'da Müteşâbih Kavramı

Müteşâbih kelimesi Kur'an'da, ikisi tekrar[61] olmak üzere beş âyette toplam yedi defa geçmektedir. Bunlardan iki âyette müteşâbih, âyetlerin nitelikleri,[62] yani manaları ya da kendilerinde bildirilen hakikatlerin ve gerçek mahiyetlerinin idrak edilebilir olup olmamaları hakkındadır. Bir âyette cennette mü'minlere sunulacak olan meyvelerin dünyada iken yediklerine çok benzediği ve sanki birbirinin aynıymış gibi geldiği ile ilgilidir. Kalan iki âyette ise, dünya hayatında insanlar için yaratılan bahçelerin ve oradaki rızıkların birbirlerine benzemeleri hakkındadır... Bunların haricinde dört âyette de aynı kökten mazi fiil formunda "teşabehe" ve "teşabehet"

[57] Rağıb, *Müfredat*, 'ŞBH' mad.
[58] İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab,* 'ŞBH' mad.
[59] M. Sait Şimyek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, İstanbul, 1997, s32, 33.
[60] Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine*, İstanbul, 1996, s. 38.
[61] En'am, 6/99, 141.
[62] Zümer, 39/23.

şeklinde geçmektedirler. Bunlar da geçtikleri âyetlerde benzeyenle benzetilenlerin birbiriyle ayırt edilemez derecede benzeştikleri anlamında kullanılmıştır... Şimdi bu âyetleri daha yakından tanıyâlim.

Birinci Âyet

اَللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاء... "Allah, sözün en güzelini, âyetleri kendi içinde tutarlı, birbiriyle insicamlı müteşâbih bir kitap olarak indirmiştir. Rablerine derin saygı duyanlar onu dinledikleri zaman derileri ürperir diken diken olur, sonra derileri ve kalpleri Allah'ın zikriyle yumuşar... İşte bu (Kitap), Allah'ın dilediği kimseye lütfettiği bir hidâyetidir..." [63]

Âyetin metninden de anlaşılacağı üzere, buradaki müteşâbih'ten maksat, hepsi aynı kaynaktan geldiği için, hem "sözün en güzeli" olmaları ve haşyetullah[64] sahibi mü'minlere aynı ya da benzeri bir etkiyi yapmaları hem de mutlak övgüyü hak edecek derecede güzel ve mükemmel nazmı bakımından Kur'an'ın bütün âyetlerinin birbirine müteşâbih, birbirine benzer olmalarıdır. Bu iki özellik, âyetlerin hepsinde mevcuttur. Bu manada Kitab'ın tamamı müteşâbihtir...

İkinci Âyet

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ ءَايَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَات... "Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onun bir kısım âyetleri "muhkem"dir; Kitab'ın aslını teşkil ederler; diğerleriyse müteşâbihtirler..."[65] Bu âyete göre Kitab'ın, sadece az bir kısmı müteşâbihtir...

Üçüncü Âyet

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا...

"İman edip salih iş yapanlara, kendileri için altından ırmaklar akan cennetlerin olduğunu müjdele! Orada onlara her bir meyve rızık olarak sunulduğunda: "Bu, daha önce de bize rızık olarak verilenlerdendir!" derler. Çünkü bu rızık onlara dünyadakinin benzeri olarak verilmiştir...[66]" Bu âyette, Cennette müminlere verilen rızkın niteliğinden bahsedilmektedir...

Dördüncü Âyet

وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِه.. "Semadan yağmuru

[63] Zümer, 39/23.

[64] Haşyetullah, Allah korkusu anlamındadır. Ancak bu korku, daha ziyâde saygı ve sevgiye dayalı bir korku olarak bilinmektedir; sevenin, sevdiği kişiye karşı saygı ve sevgide kusur işlerim endişesidir. Haşyetullah da, Allah'a itaatsizlik etmiş olma ve itaatte kusur işleme korkusu anlamındadır.

[65] Âl-i İmran, 3/7.

[66] Bakara, 2/25.

indiren O'dur. Biz, onunla her şeyin bitkisini bitirdik, ondan da üst üste istif edilmiş taneleri çıkarmakta olduğumuz bir yeşillik çıkarttık. Hurma tomurcuklarından sarkan salkımlar; birbirine benzeşen, benzeşmeyen üzümler, zeytinler ve nar bahçeleri yarattık..."[67]

Beşinci Âyet

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أُكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ... "Çardaklı çardaksız üzüm bağlarını, tatları değişik hurmaları, ziraî meyveleri, zeytinleri, narları birbirlerine benzeyen ve benzemeyen çeşitleriyle yaratıp yetiştiren O'dur..."[68]

Bu, son iki âyette ise, dünya hayatında yaratılan sebze ve meyvelerin niteliklerinden söz edilmektedir...[69]

Kur'an'da müteşâbih kelimesi hakkında verilen bu bilgiden sonra şimdi de üçüncü anahtar kelimemiz olan "te'vil" kavramını tanıtacağız.

1.5.3. Te'vil Kavramı

1.5.3.1. Te'vil Kelimesinin Lügat Manaları

Te'vîl, dönmek, rücu etmek anlamına gelen 'EVL' kökünden tef'ıl kalıbında mastardır; bir şeyi döndürmek, asıl olana rücu ettirmek; inceden inceye düşünüp, takdir edip değerlendirmek gibi manalara gelmektedir.[70]

67 En'am, 6/99.

68 En'am, 6/141.

69 Diğer ayetler de şunlardır:
ينَ لاَ يَعْلَمُونَ لَوْلاَ يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ "Bilmeyenler: "Allah bizimle konuşmalı veya bize bir mucize gelmeli değil miydi?" dediler; onlardan öncekiler de benzeri bir söz söylemişlerdi. Hepsinin kalpleri birbirine bezemiştir! Muhakkak ki Biz, bilmek isteyenlere ayetlerimizi açıkladık." (Bakara, 2/118)
Yedinci Ayet
..قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّآ إِنْ شَآءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ *"Kavmi, 'Bizim için Rabb'ine dua et de bize onun nasıl bir inek olduğunu açıklasın, zira kastedilen ineğin hangisi olduğunu ayırt edemedik; inşallah doğrusunu buluruz.' dediler."* (Bakara, 2/70)
Sekizinci Ayet
..فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلاَّ الله *"...Kalplerinde eğrilik bulunanlar, fitne çıkartmak ve arzularına göre te'vilini yapmak amacıyla onun "müteşâbih"lerinin ardına düşerler. Oysa onların "te'vil"ini Allah'tan başkası bilemez!"*(Âl-i İmran, 3/7)
Dokuzuncu Ayet
ُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ قُلِ اللَّهُ قُلْ أَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَآءَ لاَ يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ نَفْعًا وَلاَ ضَرًّا قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الأَعْمَى وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَآءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّار *"Göklerin ve yerin Rabb'i kimdir?" de, sonra da:"Allah'tır!" cevabını ver! Ve de ki: "O hâlde O'nu bırakıp kendilerine bile bir yarar ve zarar vermeyecek olanları Rab'ler mi edindiniz?" De ki: "Kör ile gören eşit olur mu? Ya da karanlıklarla aydınlık bir olur mu?" Yoksa onlar Allah'a, O'nun yarattığı gibi yaratıp da yaratmaları ayırt edilemez derecede birbirine benzeyen eşler mi tuttular? De ki: "Her şeyin yaratıcısı Allah'tır. O tektir, en üstündür!"* (Ra'd, 13/16)

70 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 'EVL' mad.
Te'vîl kavramı Kuran'da, lügat manaları itibariyle on beş ayette, toplam on yedi defa açıkça ve bir defa da kapalı olarak şu manalarda kullanılmıştır: 1. İhbarî olsun, inşaî olsun, bir söz ile söylenenin

Te’vil, Arap dilinde bir şeyin akıbeti, varılması gereken sonuç, elde edilmesi arzu edilen netice; bir söz ile söylenen ne ise, o; görülen ya da işitilen şeyin kendisi, bir şeyin hakikati, gerçek mahiyeti gibi manalara da gelmektedir. Bu kavramın şu üç kökten hangisinden türetildiği usulcüler arasında tartışılmaktadır:

1.5.3.1.1. Te'vîl, dönmek الرجوع, bir şeyden vazgeçmek أرتدعنه neticede bir şeye varmak, dayanmak, atfedilmek; olmak, bir halden başka bir hâle dönüşmek التحوّل gibi mânâlarda kullanılan الاول mastarından türetilmiş bir terimdir. Dönmek ve döndürmek anlamındadır. Mesela; من صام الدّهر فلا صام ولا آل “Savm-ı dehr tutan kimse ne oruç tutmuş sayılır ne de bir hayra varmış olur!" hadisinde olduğu gibi... Arapların: إلْت عَن فِكري "Fikrimden döndüm" sözü ve: أن تَغيب الطالب عن المدْرَسة يَؤُول الي فَشَلِه "Öğrencinin okuldan kaçması, bâzen başarısızlığına(veya korkaklığına) dayanır" cümlelerindeki mâna bu köktendir.آل الماء الي البُخار "su buharlaştı" cümlesinde آل fiili, ‘evl’ mastarının bir halden başka bir hale dönüşmek, anlamında kullanılmış şeklidir.

Bu görüşe göre أوْل mastarından تأويل / يُؤَوِّلُ / أوَّلَ formu da أوَّلَه döndürdü; دَبَّرَه inceden inceye düşündü, akla, hikmete uygun davrandı, işlerinde güzel tasarrufta bulundu; قَدَّرَه iş veya durumu hesap etti, ölçtü, biçti ve takdir etti, hükmetti; فَسَّرَه manadaki kapalılığı giderdi, şerh ve izâh etti gibi mânalarda kullanılmaktadır. Ayrıca أوَّل الرُّؤيا ‘rüyayı tevil etti’ ifâdesi de aynı köktendir.

1.5.3.1.2. Bir başka görüşe göre Te'vîl, akibet, sonuçta varılacak merci' manalarına gelen المئآل mastarından türetilmiştir. Bu anlayışa göre te'vil: bir şeyin neticesini (akibet) ortaya çıkarmak, ümit edilen maksada, beklenilen sonuca ulaştırmak, kelâmdan murat edilen mânayı beyân etmek gibi mânalara gelmektedir. Bu durumda 'âyetin te'vili', yani ‘meâli’, yapılan işe uygun neticesi, ulaşılması gereken sonucu ve hikmeti gibi anlamlar olmalıdır. Kur'an'da آل /يَؤُول fiilinin مئالا kökünden ve bu kökün taşıdığı manayı taşıyan âyetler mevcuttur.

1.5.3.1.3. Bir grup ilim adamına göre de te'vîl, الإيالة mastarından türetilmiştir. Arap dilinde الإيالة siyâset, yönetme, gütme, yönlendirme, yorma /yorumlama gibi manalara gelmektedir. Bu kelimenin ‘te'vîl’ kavramı ile ilgisi iki şekilde izah edilmektedir: Birincisi, sanki müfessir, sözün veya âyetin mânasını yora yora araştırdı ve güde güde götürdü, en uygun yere koydu... İkinci izah tarzına göre de te’vil, Te’vil eden kişi (mü'evvil), zihnini ve düşüncesini kelâmın sırrını araştırmaya yönlendirerek sözün mâna ve maksadını ortaya çıkarır ve mütekellimin muradını

kendisi/muhkem ayetlerde kast edilen mana, 2. *‘Müteşâbihât’*ın bir inanca ya da tavizsiz bir önyargıya dayalı kasıtlı yorumu, 3. *‘Müteşâbihat’*taki hakikatler ve/veya onların gerçek mahiyetleri (İlk üç madde için bkz. Âl-i İmran, 3/7), 4. Bir işin veya bir olayın ya da bir durumun akıbeti, varacağı yahut varması arzu edilen sonucu (Bkz. Nisa, 4/54; İsra, 17/35), 5. Yaşanmış ya da yaşanmakta olan bir olayın iç yüzü, hikmeti (Kehf, 18/78; Yusuf, 12/82), 6. Sakındırılan azabın vukuu, haberin gerçekleşmesi (A’raf, 7/52-53¸ Yunus, 10/39), 7. Rüyada görülen şey ne ise, o görülene muvafık te’vil/yorum (Yusuf, 12/6, 21, 35, 37,44, 45,100, 101).

açıklar... إِيلْ عَلَيْنَا ‘bizi yönet!’ cümlesindeki emir de aynı mastardandır...[71]

Usulcülerin ekseriyeti, bu üç görüşten ilk ikisi, yani الاول ve المئآل hakkındaki görüşlerin isabetli olduğu kanaatinde ittifak etmişlerdir. Bize göre, bu görüşlerin üçü de isabetlidir. Çünkü Kur’an’da bu üç kökten türetilmiş ibârelerin geçtiği âyetler bulunmaktadır.

1.5.3.2. Te’vil Kelimesinin Istılahî Anlamları

Te'vil kelimesi, yukarıda da kısmen değinildiği üzere, ‘Selef’ diğer bir adıyla ‘Mütekaddimun’ diye isimlendirilen ilim adamlarıyla onlardan sonra gelen ve ‘Halef /Müteahhirun’ olarak isimlendirilen Usûl Âlimlerine göre farklı şekillerde anlaşılmış ve bu anlayışlara göre de birbirlerinden farklı olarak târif edilmiştir. Biz bu anlayışları göz önünde bulundurarak te'vil terimini “Mütekaddimuna Göre Te'vil” ve “Müteahhiruna Göre Te’vil” şeklinde iki ana başlık altında ayrı ayrı açıklamaya çalışacağız. Sonra da kendi anlayışımızı ortaya koyacağız.

1.5.3.2.1. Mütekaddimun'a Göre Te'vil

Mütekaddimun ya da Selef tabirleri, genellikle Müslümanların Hz. Peygamber’den itibaren ilk üç nesli teşkil eden Sahabe, Tabiûn ve Tebei’t-Tabiin’e verilen genel bir isimdir.[72] İslami Literatürde bu âlimlerin görüşüne, selefin görüşü denir. Selefin görüşünü benimseyen ve onların izinden gidenlere de ‘selefiyyun’ tabir edilir.[73]

Selef, te'vil kelimesini iki anlamda kullanmıştır. Bunlardan birincisinde, te’vil, tefsirin müteradifidir; bir metindeki kapalılığı gidermek ve söylenmek istenen manayı izah etmek demektir. İkinci anlamda te’vil ise, doğrudan doğruya sözün kendisinde kast edilen ve anlaşılan şey ne ise odur... Selefin te’vil için vaz’ ettiği bu iki mananın izahı şudur:

1.5.3.2.1.1. Te'vil, Tefsirin Müteradifidir ve Açıklamak Anlamındadır

Selefin bu anlayışına göre te’vil, âyetin zahirine ister uygun düşsün ister düşmesin, sözün açıklanması ve manasının beyân edilmesi anlamındadır.[74] Mesela, Mücahid’in: “Ulema Kur’an’ın te’vilini bilir” sözünden maksadı budur. İbn Cerir et-

[71] Bkz. Rağıb, *Müfredat*, ‘EVL’ mad.; İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, ,’EVL’ mad. XIII/34; Cevherî, İsmail b. Ahmed (v.393/1003), *Tacu’l-Luga ve Sıhahu’l-Arabiyye*, Kahire, tsz., ’EVL’ mad. IV/1627; Asm Efendi, *Kamus Tercemesi*, ‘EVL’ mad; İbnu’l-Esir, Ebu Saadet el-Mübarek b. Muhammed el-Cezerî (v.606/1209), *en-Nihâye fi Garibi’l-Hadis ve’l-Eser*, Beyrut, 1963, I/80. Âlûsî, Ebu’l-Fadl Şihabuddin es-ZSeyyid el-Bağdadî (v.885/1480), *Ruhu’l-Maanî fi Tefsiri’l-Kur’ani’l-Azim ve’s-Sebu’l-Mesanî,* Bulak, 1301 h., I/4-5.

[72] Bkz. Zebidi, Seyyid Muhammed Murtaza (v.1205/1790), *Tacu’l-Arus,* Beyrut, 1966, VI/143; Zehebî, *et-Tefsir ve’l-Müfessirun*, I/17.

[73] Bkz. Zebidî, Tacu’l-Arus, ‘SL’ mad.

[74] Zehebî, *et-Tefsir ve’l-Müfessirun*, I/19; Ebu Ubeyde, Mecazu’l-Kur’an, I/86.

Taberi'nin tefsirinde sıkça kullandığı: القَوْلُ فـي تأويلِ قوله تَعالي... "Allah Teala'nın bu sözünün beyanı hakkındaki görüşler..." ve إخْتلفَ أهلُ التأويـل فـي هذه الآيَة "Te'vil ehli bu âyetin tefsirinde ihtilaf etmiştir..." cümleleri hep, âyetteki kapalılığı giderme, mâna ve maksadı açıklama anlamında kullanmıştır. Ehlu't-Te'vil'den kastı ise müfessirlerdir. İbn Cerir et-Taberî'nin tefsirinin adı bu yüzden *Camiu'l-Beyan an Te'vili'l-Kur'an*'dır. Ebu Mansur Matüridî'nin ki de *Te'vilatu'l-Kur'an*...

Misallerde de görüldüğü gibi, ilk dönemde te'vil, tefsir kelimesinin lügat manasında ve onun yerine kullanılıyordu. Belki de tefsir kelimesinin Kur'an'da bir defa, te'vil kelimesinin ise, on yedi defa geçmesinin de bunda etkisi vardır?

1.5.3.2.1.2. Söz İle Murat Edilen Şey Ne İse, Te'vili de Odur

Kelam, ister talep (emir, nehiy, duâ...) ifâde etsin, ister haber; her ikisinde de o sözün te'vilinden maksat, orada kast edilen mânânın kendisidir. Mesela, Allah'ın Hz. Musa'ya: إذهب الي فرعون إنه طغي "Firavun'a git; hiç şüphesiz o azıtmıştır..." âyetinde hem talep vardır hem de haber. Bundan maksat, âyetin lafzındaki manadır. Firavun azıtmıştır; ona git ve uyar... طلعت الشمس "Güneş doğdu." cümlesi ise ihbarîdir ve güneşin doğduğunu ifade etmektedir... Cenab-ı Allah Nebi'sine: فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيم "Kur'an okuyacağın zaman kovulmuş şeytandan Allah'a sığın!"[75] buyurmuş, o da kıraatine أعُـوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الـرَّجِيـم diyerek başlamışsa, demek ki, bu âyetin te'vili budur... Hz. Aişe'nin şu sözü de te'vil'in bu manada kullanıldığını desteklemektedir: "Rasulüllah (s.a.v.) rükû'da ve secdelerinde: سُبحانك اللهم ربَّنـا بحَمْدك اللهم اغْفِرْلي "'Allah'ım, seni tenzih ederim; Rabbimiz seni hamdinle överim. Allah'ım, beni bağışla!' çokça söylüyor ve Allah Teâla'nın: فَسبِّح بحَمد رَبِّك واسْتَغْفِره "Rabbini hamd ile tesbih et ve O'ndan mağfiret dile!"[76] âyetinin te'vilini yapıyordu."[77] Bu anlayıştan hareketle denilebilir ki, namazda, tekbirden sonra ilk önce "sübhaneke"nin okunması da وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُوم "...kalktığında Rabbini hamd ile tesbih et!"[78] âyetinin te'vili olabilir? O hâlde denilebilir ki, Resulüllah'ın (s.a.v.) Allah'ın âyetlerine uyarak yerine getirdiği her emir; söylediği her söz, yaptığı her iş ve davranış o âyetlerin pratiğe intikal ettirilmiş te'vilinden başka bir şey değildir... Hatta denilebilir ki, Resulüllah'ın (s.a.v.) İbn Abbas Hakkındaki: اللهم فقهه في الدين وعلّمه التأويل "Allah'ım! Onu dinde fakih kıl ve Kur'an'ın te'vilini öğret!" mealindeki duası ile Allah'tan, İbn Abbas'a Kur'an'ı iyi kavratmasını ve onları pratiğe nasıl geçireceğini ve şeklini öğretmesini istemiş olabilir... Nitekim değerli meslektaşım M. Sait Şimşek de bu duayı aynı anlamda değerlendirmiş ve demiştir ki:"Te'vil kelimesiyle kast edilen; dinî nassları pratik hayata aktarmak, yani nassların akıbet ve sonucu olmalıdır..." [79]

[75] Nahl, 16/98.
[76] Nasr, 110/3.
[77] İbnu'l-Esir, *en-Nihaye fî Garibi'l-Hadis*, I/81.
[78] Tur, 52/48.
[79] M. Sait Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, İstanbul, 1997, s. 48.

Tabiî ki, Selef'in te'vile verdiği bu manalardan birincisiyle ikincisi arasında fark vardır. Birincisinde te'vil, murat edilen manayı ilmî olarak anlamaya çalışma faaliyetini kapsamaktadır. Murat edilen mananın, lafızdaki mâna olmama ihtimali de mevcuttur. O nedenle müevvil ilmî bir gayret içerisine girecektir... Sözgelimi birinci manadaki te'vilde, dil ilmiyle birlikte, tefsir için gerekli olan tamamlayıcı diğer ilimleri de bilmeye dayanan ilmî ve amelî bir ceht söz konusudur. İkincisinde ise te'vil, böyle bir faaliyete girmeden, aynı dili konuşan insanların birbirlerini anladığı gibi konuşulan sözü anlamaktan ibarettir...[80]

1.5.3.2.2. Müteahhirûna Göre Te'vil:

Fıkıh, Kelam, Hadis, Tefsir ve Tasavvuf âlimleri olarak bilinen Müteahhirun, te'vil kelimesini Selef döneminde kullanıldığı manalardan ayrı olarak terim haline getirmiştir. Mesela, Abdulkerim Zeydan te'vili şöyle tarif etmiştir: Bir lafzı, zahirî delaleti haricindeki muhtemel bulunduğu bir manaya hamletmektir. Bu mana, mutlaka bir delile dayandırılmalıdır...[81]

Bir başkasına göre de te'vil, "Âyetin lafzındaki râcih mânayı, bir delile dayandırmak şartıyla, o lafzın taşıdığı muhtemel mânalarından mercûh bir mânâya çevirmektir."[82]

Müteahhirunun yapmış olduğu diğer bir târife göre de te'vil: Kitap ve Sünnet'e uygun düşmek, âyetin siyâk ve sibakına aykırı olmamak şartıyla lâfızdaki açık mânayı, muhtemel mânâlarından en uygun bir manaya çevirmek demektir."[83]

İbnu'l-Cevzî te'vil'i şöyle tarif etmektedir: Başka bir manaya delalet ettiğine dair bir delilden dolayı lafzı, asıl manasından gerektirmediği başka bir manaya hamletmektir."[84]

M. Hüseyin ez-Zehebî'nin de dediği gibi, müteahhirun ilim adamlarından bir kısmının, bu tariflerin sınırları içerisinde kalmadıkları; bazen âyetleri maksatlarını da aşacak tarzda yorumladıkları görülmektedir. Bilhassa Fıkıh âlimlerinin, usuldeki ihtilaflı konularda, biraz da konunun sosyal hayatta uygulanabilirlik sorunu sebebiyle "Bu âyet bu manaya haml olunmuştur" ya da "bu nass bu manada müevveldir" dedikleri te'villerinde, zaman zaman maksadını aşan yorumlar yaptıkları görülmektedir.[85]

Kelam âlimlerinin de Allah'ın Sıfatları Meselesi gibi tartıştıkları konularda te'vilden anladıkları aynıdır. Meselâ, Fetih Suresindeki, يدُ الله فوق أيديهم âyetinde racih

[80] Bkz. Zehebî, *eTefsir ve'l-Müfessirun*, I/17.
[81] Bkz. Abdulkerim Zeydan, *el-Veciz fî Usuli'l-Fıkh*, Bağdat, 1973, s. 287.
[82] Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, I/18.
[83] Bkz. Taberi, *Camiu'l-Beyan an*, I/29; Zehebî, et-Tefsir ve'l-Müfessirun, I/18.
[84] İbnu'l-Cevzî, Nüzhetü'l-A'yün, s. 216 (Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele, s. 48'den naklen).
[85] Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, I/18.

/zahir mana: “Allah’ın eli, onların ellerinin üzerindedir.”[86] Te’vil edilen mercuh mâna ise: “Allah’ın gücü, kudreti onların güçlerinin üzerindedir.” şeklindedir...[87]

Tasavvuf âlimleri de bir kısım âyetleri, kendi disiplinleri ve geliştirdikleri sistemleri doğrultusunda te’vil etmişlerdir. Sözgelimi Allah Teala’nın: إذْهَب الي فِرْعونَ إنّه طغي Musa, “Firavun’a git; kuşkusuz o, azmıştır...”[88] âyetini: ‘Kalplerinize yönelin, zira kalpleriniz azmıştır şeklinde te’vil etmişlerdir...[89] Oysa tarihte Musa (as.) belli, Firavun belli ve azıtmasının ne anlama geldiği de Kur’an’da açıkça beyan edilmiştir...

1.5.3.3. Kur’an’da Te’vil Kavramı

Kur’an-ı Kerim’de ‘te’vîl’ kelimesi on beş âyette, toplam on yedi defa geçmekte ve altı farklı anlamda kullanılmaktadır. Biz bu âyetleri ifade ettikleri anlamlara göre gruplandırmış bulunuyoruz. Şimdi bu anlamları örnekler vererek daha yakından tanımaya çalışalım.

1.5.3.3.1. Muhkem Âyetlerin Te’vili, Müteşâbihlerin Hakikati, Ön Yargıya Dayalı Yorum

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ ءَايَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلاَّ اللهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُون ءَامَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلاَّ أُولُو الْأَلْبَابِ

Bu âyette ‘te’vil’ kelimesi, ikisi açık biri âyetin zımnında olmak üzere üç ayrı manada kullanılmıştır:

1.5.3.3.1.1. Muhkem Âyetlerin Te’vili

Bundan maksat, âyetlerin ‘lafızlarında söylenmek istenen mânalarıdır’ ki, bu âyetler tefsire ve durumlarına göre te’vîle açıktırlar. Yukarıda “1.4.1. MUHKEM KAVRAMI“nı işlerken bu kısım âyetleri örnekleriyle tanıtmıştık...

1.5.3.3.1.2. Müteşâbihlerin Hakikati ve Gerçek Mâhiyeti

Müteşâbihlerin bir lafzî ve zihni anlamı vardır, bir de bunlara asla benzemeyen hakikatleri ve gerçek mahiyetleri vardır. Yukarıda etraflıca anlatıldığı ve âyette de geçtiği üzere, bunların hakikatlerini ya da gerçek mahiyetlerini sâdece Allah bilir... Bu yüzden bir kelâm eğer müteşâbihse, Kur’an’a; özellikle de bu âyetteki açık ifadeye göre, artık o lafız te’vil edilmez...

[86] Fetih, 48/10.
[87] Zehebî, *et-Tefsir ve’l-Müfessirun*, I/18.
[88] Tâhâ, 20/24.
[89] Bkz. Bursevî, İsmail Hakkı (v.1137/1724), *Ruhu’l-Beyan* (Te’vilat-ı Necmiyye’den naklen), İstanbul, 1389 h., V/388, 389.

1.5.3.3.1.3. Ön Yargıya Dayalı Yorum

Belli bir fikri veya bir mezhebin görüşünü ya da tavizsiz bir ön yargıyı esas alıp, öznel bir yaklaşımla âyete onu söylettirme çabasıyla yapılan te'vil... Böylesi bir te'vil, âyette geçtiği gibi, ister fitne çıkarmak amacıyla olsun, isterse iyi bir niyetle, fark etmez. Ondan elde edilecek sonuç, sübjektif bir yorumdan öteye gitmez. Âyetteki mâna ve maksada isabet edilse bile, yine de hatadır...[90] Nitekim pek çok müfessirin veya mezhep erbabının yahut da ilim adamının, tefsirde objektifliği sağlayan tefsir bilinci ve metodolojik hassasiyetleri, tamamen veya kısmen terk ettiği ve toplumsal kişiliği ile bağlantılı olarak sübjektif değer ve yargılarını ön plâna çıkardığı gözden kaçmamaktadır...[91]

1.5.3.3.2. Netice, Akıbet, Varılacak Sonuç

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلا "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Resûlü'ne itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin! Eğer bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten iman ediyorsanız, onu derhâl Allah'a ve Resûlüne götürürsünüz... Böyle yapmanız sizin için hem daha iyidir hem de varılacak sonuç bakımından en güzelidir!"[92]

İsra suresinin otuz beşinci âyetinde geçen te'vil de aynı manada kullanılmıştır.[93]

1.5.4.3.3.3: Yapılan Tehdidin, Sakındırılan Azabın Vukuu, Haber Verilenenin Kendisi

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلاَّ تَأْوِيلَهُ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلُهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ "Onlar, tehdit edildikleri şeyin gelmesinden başkasını beklemiyorlar. O bekledikleri azap geldiği gün, daha önce onu unutmuş olanlar "Muhakkak ki Rabb'imizin elçileri bize gerçeği getirmişlerdi. Acaba bize şefaat edecek kimse var mıdır; ya şefaat etseler veya geri gönderilip de yaptıklarımızdan başkasını yapma imkânı verilse..." diyecekler. Kuşkusuz, onlar kendilerine yazık ettiler. Uydurdukları tanrılarıysa tamamen kayıp-

[90] Biz, bu maddeyi, âyette sözü edilen kişilerin ya da kesimin: "Kalplerinde sapıklığa meyli olanlar, fitne çıkarmak ve te'vilini yapmak maksadıyla müteşâbihlerin peşine düşerler..." cümlesindeki niteliklerini göz önünde bulundurarak tespit etmiş bulunuyoruz. Çünkü kast edilen kimselerin kalplerinin haktan sapmaya meyilli durumu ve âyetlere yönelirken fitne çıkarma arzuları onların gerçeği tespit amacıyla te'vile yönelmediklerini belirtmektedir. Ayetin nüzul sebebi de onu göstermektedir... İşte bu yüzden biz, âyetteki ilk geçen 'te'vil' kelimesine "Ön Yargıya Dayalı Keyfî Yorum" demeyi uygun bulduk.

[91] Bkz. İbrahim Karslı, *Kur'an Yorumlarında Kadın*, İstanbul, 2003, s. 21.

[92] Nisa, 4/59.

[93] وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلا "Ölçtüğünüzde, ölçeği/ölçüyü tam tutun, doğru terazi ile tartın; böyle yapmanız sizin için hem hayırlıdır hem de elde edeceğiniz sonucun en iyisidir." (İsra, 17/35)

lara karışıp yok oldular...”[94]

Yunus suresindeki te’vil de aynı manada kullanılmıştır.[95]

1.5.3.3.4. Yaşanan Bir Olayın İç Yüzü, Hakikî Mahiyeti

وَكَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الأَحَادِيثِ “Rüyanda gösterdiği gibi Rabb’in seni seçecek ve olayların işaret ettiği hakikati sana öğretecektir...”[96]

Yusuf suresinin 21, 101 ile Kehf suresinin 78 ve 80. âyetlerinde te’vil aynı manada kullanılmıştır.[97]

1.5.3.3.5. Görülen Rüyanın Gerçek Hayattaki İzdüşümü

وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِ قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا وَقَالَ الآخَرُ إِنِّي أَرَانِي أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْزًا تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ نَبِّئْنَا بِتَأْوِيلِهِ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِين ٣٦ قَالَ لاَ يَأْتِيكُمَا طَعَامٌ تُرْزَقَانِهِ إِلاَّ نَبَّأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَكُمَا ذَلِكُمَا مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي “Onunla birlikte zindana iki delikanlı daha düşmüştü. Onlardan biri: “Ben, rüyamda kendimi “içki” için üzüm sıkarken görüyorum...” Diğeriyse: “Ben de rüyamda başımın üzerinde kuşların yedikleri ekmeği taşıdığımı görüyorum... Bunun işaret ettiği manayı/te’vili bize söyle! Zira biz seni iyi bir insan olarak tanıdık.” dediler. Yusuf: “Yiyeceğiniz gelmeden önce size rüyanızın te’vilini haber vereceğim. Zira bu da Rabb’imin bana öğrettiklerindendir.” dedi ...”[98]

94 A’raf, 7/53. Bu ayette te’vil iki defa geçmektedir.

95 بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ “Hayır... Onlar ilmine vakıf olmadıkları ve varılmak istenen sonuç henüz gerçekleşmemiş bir kitabı yalanladılar. Öncekiler de böyle yalanlamışlardı. Zalimlerin akıbetinin nasıl olduğunu gör işte!” (Yunus, 10/39)

96 Yusuf, 12/6.

97 وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الأَرْضِ وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِيلِ الأَحَادِيثِ وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَى أَمْرِهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لاَ يَعْلَمُونَ “Yusuf’u satın alan Mısırlı, hanımına: “Ona değer ver; sakın köle muamelesi yapma! Belki bize yararı dokunur veya onu kendimize evlât ediniriz.” dedi. İşte, Yusuf’u Mısır’a yerleştirmek ve olayların işaret ettiği hakikatleri öğretmek için böyle yaptık. Allah, işinde hep üstün gelir, fakat insanların çoğu bilmezler.”(Yusuf, 12/21)

رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الأَحَادِيثِ فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ أَنْتَ وَلِيِّ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِين ““Ey Rabb’im! Sen bana iktidar ve güç bahşettin, olayların işaret ettiği hakikatleri öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada da ahirette de benim sahibim sensin. Benim canımı müslim olarak al ve beni salihlerin arasına kat!” diye dua etti.”(Yusuf, 12/101)

قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا “Musa’nın arkadaş olduğu kul: “Artık bu, benimle senin ayrılışımız demektir; şimdi sabredemediğin şeylerin gerçek yüzünü sana haber vereceğim dedi.” (Kehf, 18/78)

98 Yusuf, 12/36, 37.

قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلاَمٍ وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الأَحْلاَمِ بِعَالِمِين، Onlar: “Senin gördüğün, karma karışık düşlerdir. Biz karma karışık düşleri te’vil edebilecek kimseler değiliz.” dediler.” (Yusuf, 12/44)

وَقَالَ الَّذِي نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ أَنَا أُنَبِّئُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ فَأَرْسِلُون “Yusuf’un zindan arkadaşlarından kurtulan, aradan bir süre geçtikten sonra Yusuf’u hatırlayıverdi ve dedi ki: “O rüyanın anlamını ben size haber verebilirim; çabuk beni zindana gönderin!” (Yusuf, 12/45)

وَرَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا وَقَالَ يَاأَبَتِ هَذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا “Sonra da babasını ve annesini tahta oturttu, kardeşleri de onun karşısında secdeye kapandılar. “Babacığım, (manzarayı seyret;); çok önce gördüğüm rüyamın te’vili işte budur. Rabb’im onu gerçekleştirdi.” (Yusuf, 12/100)

Allah Teala, Yusuf (a.s.)'ın rüyasında gördüğü gibi gerçekten de kendisini peygamber olarak seçti ve ona rüyaların te'vilini öğretti. Onun rüya te'vili, diğer insanlarınki gibi tahmine dayalı bir yorum veya tabir değildi; Allah öğrettiği için, Yusuf'un rüyayı te'vili görülen şey ne ise, o olarak ifade etmesi ve te'vilinin de gerçek hayatta aynıyla vaki olmasıdır. Aynı surede bunun örnekleri bulunmaktadır. Meselâ, Melik'in rüyasında gördüğü "Yedi besili inek ve onları yemekte olan yedi arık inek ile yedi yeşil başak ve diğer kuru başaklar..." hakkındaki te'vili bu kabil bir te'vildir.[99]

Yusuf suresinin 44, 45 ve 100. âyetlerindeki te'vil de 'rüyada görülen şeyin kendisi, ne olduğu ya da gerçek hayatta neye tekabül ettiği' anlamında kullanılmıştır.

Birinci maddedeki "Muhkem Âyetlerin Anlamı" ile üçüncü maddedeki "Söylenenin Kendisi" anlamları birleştirildiği takdirde Kur'an'daki te'vil kelimesinin toplam altı ayrı anlamda kullanıldığını örnekleriyle görmüş olduk...

Âyetteki anahtar kelimeleri muhkem, müteşâbih ve te'vil kavramlarını, dil ve Kur'an bütünlüğü içerisinde, etraflıca tanıyıp tespit ettikten sonra, bu âyete verilen manada ihtilafa sebep olan kıraat ihtilafına da değinmeden edemeyeceğiz. Çünkü bu ihtilafın hallinin, hem te'vil kavramının mahiyetinin tam olarak anlaşılmasına hem Kur'an'daki müteşâbihlerin neler olduğunun tespitine hem de müteşâbihleri Allah'tan başkalarının da bilip bilemeyeceği tartışmasana önemli oranda katkı sağlayacağını düşünmekteyiz...

1.6. Âl-i îmran Suresinin Yedinci Âyetindeki Kıraat İhtilafı Ve Âyetin Lafız ve Mâna Yönünden Tahlili

Müfessirler bu âyetin ... وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلاَّ الله وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ ءَامَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلاَّ أُولُو الْأَلْبَاب kısmının, bilhassa nahiv yönünden tahlile dayalı manasında ihtilaf etmektedirler. Tabiî ki taraflar, kendi anlayışlarına göre vakf'ın yerini tayin etmekte ve ondan sonra gelen cümlenin, cümle içerisindeki durumunu belirlemekte ve âyete farklı manalar vermektedirler. Kanaatimizce bu ihtilaf dilden kaynaklanmaktadır; çözümü de yine dille; dilin yerinde ve doğru olarak kullanılıp anlaşılmasıyla mümkündür. Başka yerlerde çözüm aramak, iğneyi kaybedilen yerde değil de başka alanlarda aramak gibi olur. O nedenle biz, âyeti dil ve mâna yönünden tahlil etmek istiyoruz.

وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلاَّ الله وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ ءَامَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلاَّ أُولُو الْأَلْبَاب ...
"...Halbuki onların te'vilini Allah'tan başkası bilmez. İlimde derinleşmiş olanlar ise, 'biz onlara iman ettik, hepsi de Rabbimizin katındandır,' derler. Ancak akıl sahipleri bunu böyle düşünürler..."[100]

[99] Bkz. Yusuf, 12/43 vd.
[100] Âl-i İmran, 3/7.

Görülüyor ki, âyette "Müteşâbihleri ancak Allah bilir" cümlesi, hasr ifade eden istisna edatı إلا ile birlikte getirilmiş ve mâna te'yid edilmiştir. Bu edatın vazifesi, kendinden önce geçen olumsuz cümlenin mânasını olumluya çevirmek ve mananın tamamını kendinden sonra gelene âit kılmaktır. Bu ifade biçimine göre, Kitap'taki müteşâbihlerin te'vilini ancak Allah bilir; başkası bilmez... denilip وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلاَّ الله dan sonra 'vakf' edilmesi gerekir. Bizce doğru olan da budur. Çünkü hasr edatı bu manayı gerekli kılmaktadır...[101] O nedenle إِلاَّ الله 'dan sonra vakf edilmeli ve ondan sonra gelen cümle de, cümle-i ibtidaiyye olarak değerlendirilmelidir. Böyle olunca, âyetten kaynaklanan hiçbir sorun söz konusu olamayacaktır!

Fakat yukarıda da işâret ettiğimiz gibi "Halef" ve "Müteahhirun" olarak isimlendirilen âlimlerden bir çoğuna göre, müteşâbihlerin te'vilini hem Allah hem de ilimde derinleşmiş olan ilim sahipleri de bilirler. Bu yüzden Allah (azze va celle) onları "İlimde rüsuh sahipleri" olarak isimlendirmiştir. Şâyet müteşâbihleri bilmeyecek olsalardı, Allah onları "İlimde rüsuh sahipleri" olarak isimlendirmezdi.[102] diyerek vakf'ın وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ cümlesinin sonuna konulması gerektiğini savunmaktadırlar. Şâyet 'vakf' /durak işâreti, iddia edildiği gib وما يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلاَّ اللهو 'dan sonra değil de devamındaki وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ 'den sonra konulacak olursa manâ şöyle olur: 'müteşâbihin te'vilini ancak Allah ve ilimde derinleşmiş olanlar bilir.'

Bu iddia sahiplerine göre, يَقُولُونَ ءَامَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا "Biz ona iman ettik, hepsi Rabbimizin katındandır..." cümlesi, hâl cümlesidir; وَالرَّاسِخُون de zü'l-haldir. يَقُولُون 'deki 'واو' hal'i zü'l-hal'e bağlayan râbıttır. Buna göre âyetin manası şöyle olmalıdır: 'Müteşâbihlerin te'vilini sâdece Allah ve biz onlara inandık, hepsi de Rabb'imizin katındandır diyerek ilimde rasih olanlar bilirler.'

Bu iddia sahipleri, düşündükleri manayı esas alıp âyete söyletmek istediklerini dillendirirken, belli ki, dil bakımından önemli bir hususu göz ardı ettiklerinin farkında değiller. Çünkü يَقُولُونَ ءَامَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا cümlesi hâl ise, neden sâdece وَالرَّاسِخُون zü'l-hâl olsun? وَالرَّاسِخُون 'yi إلاّ الله üzerine atfeden 'واو' sebebiyle ma'tufun aleyh durumundaki الله 'ın da zü'l-hâl olması gerekmez miydi? Çünkü âyetteki 'واو' atıf harfidir ; وَالرَّاسِخُون Ma'tuf; الله da ma'tufun aleyhtir. Biliniyor ki böylesi cümlelerde ma'tufun hükmü, daimâ ma'tufun aleyhe bağlıdır, yani asıl olan ma'tufun aleyhtir. Pekalâ hükmü kendisine bağlı olan ma'tufun aleyh'in zü'l-hâl olmasına mâni nedir? Tabiî ki, bu sorunun dil açısından ma'kul bir cevabının olması mümkün değildir. Nahiv ilmi bakımından bu âyette atıf harfiyle birbirine bağlı olup aynı hükmü taşımakta olan وَالرَّاسِخُون ve الله ikisi birlikte zü'l-hâl olmak durumundadır; başka türlü düşünmek dil açısından mümkün değildir... Aynen Türkçemizdeki şu cümle gibi: "Ali ve Cemil gülerek 'Biz, yaptıklarınızın hepsini gördük' dediler..." Buradaki "gülerek..."

[101] Bkz. Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadis*, Şam, 1963, VIII/77-78.

[102] Mekkî b. Ebî Talib, *Kitabu Müşkilü İ'rabi'l-Kur'an*, (Tahkik, Yasin Muhammed es-Sevvâs), Şam, tsz. I/126.

kelimesi, Ali ile Cemil'den haldir; sâdece Cemil'in halidir, demek doğru olmaz! 'Dediler' kelimesi de her ikisinin birden yüklemidir.

Dilden kaynaklanan zorunluluk sebebiyle âyetteki vakf işâreti وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلاَّ الله 'tan sonra konulmayacak olursa, âyetin manası şöyle olmalıdır: 'Müteşâbihlerin te'vilini, sâdece: 'biz onlara inandık, hepsi de Rabbimiz'in katındandır' diyen Allah ve ilimde derinleşmiş olanlar bilirler.' Bu takdirde böyle bir sözü söylemek kullar için caizdir, fakat Allah için 'biz onlara inandık, hepsi de Rabb'imizin katındandır.' demek "Caizdir..." denilebilir mi?

Belki de bu hatayı görmeleri sebebiyle bazıları يَقُولُونَ ءَامَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا cümlesini, hâl değil cümle-i ibtidaiyye olarak değerlendirmektedirler. Fakat bunlar da fail hususunda hataya düşmekten kurtulamamaktadırlar. Diyorlar ki, vakf'tan sonra gelmiş olacağı için bu cümle başlangıç /ibtidaiyye cümlesi olmalıdır. Buna göre يَقُولُون 'nin faili sâdece 'ilimde rasih olanlar'dır...

Burada da benzeri bir hata söz konusudur. Çünkü ma'tuf olan وَالرَّاسِخُون fail olur da ma'tufun aleyh durumundaki الله, neden -يَقُولُون 'nin faillerinden olmasın? Gramer açısından bunun önündeki engel nedir? Eğer bu iddia kabul edilecek olursa, irab gereği الله da fail olmak durumundadır. Bu takdirde âyetin manası şöyle olmalıdır: "Allah ve ilimde rasih olanlar derler ki, biz ona iman ettik, hepsi Rabbimiz'in katındandır..." Böyle bir sözü söylemek de, yukarıda geçtiği gibi kullar için caiz, fakat Allah için caiz değildir!

Bize göre, dil'den kaynaklanan zorunluluk sebebiyle vakf işareti وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إلا الله 'dan sonra konulmalıdır... Ondan sonra gelen وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ ءَامَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا cümlesi, cümle-i ibtidâiyye, başındaki 'واو' da vav-ı ibtidaiyye olarak değerlendirilmelidir. Bu durumda âyetin manası şöyle olmak durumundadır: "...Halbuki onların te'vilini Allah'tan başkası bilmez. İlimde derinleşmiş olanlar ise, biz onlara iman ettik, hepsi de Rabbimizin katındandır derler..." derler... Âyetin devamındaki: وَمَا يَذَّكَّرُ إلا أولو الْأَلْبَاب"Ancak düşünen akıl sahipleri bunu böyle düşünürler..." cümlesi de, müteşâbihlerin te'vilini bilmek, sadece Allah'a âit olduğunu; ondan başkasının bunları bilme imkânının bulunmadığını... ilimde derinleşmiş olanların ise, 'biz onlara iman ettik, hepsi de Rabbimizin katındandır' demeleri gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca aynı âyetin devamında "ilimde rasih olanlar"ın sözü olarak nakledilen şu duâ da bu manayı desteklemektedir: "Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra, artık kalplerimizi saptırma; katından bize bir rahmet bahşet! Sen, son derece lütûfkârsın. Rabbimiz! Sen geleceğinden şüphe olmayan bir günde insanları toplayacaksın. Allah, vaadinden asla dönmez."[103]

[103] Al-i Imran, 3/8-9.